

petit perceptions). Διὰ τῶν θεωριῶν του τούτων ὁ Leibniz παραδέχεται (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς νεωτέρους D i l t h e y καὶ B e r g s o n ἐκλαμβάνοντος τὴν ψυχολογίαν ὡς περιγραφικὴν καθαρῶς ἐπιστήμην), ὅτι δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ διὴ ἀπὸ τῆς φυσικῆς καὶ ὀργανικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν διακρίνομεν ἀπείρους ἀσυνειδήτους ἐντυπώσεις (perceptiones petites) ὅχι ὡς πρὸς τὸ ποσὸν αὐτῶν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ποιὸν (αἰσθήματα). Ἡ τε ὀργανικὴ συγκρότησις καὶ ἡ ψυχικὴ κατάστασις συνεχονται ὅπως ἡ δύναμις καὶ ἡ ἔκδησις, ἐπομένως δὲν ὑπάρχει διαφορὰ Παντοῦ καὶ πάντοτε πρόκειται περὶ ἐνεργειῶν καὶ ἐντυπώσεων ἐνσυνειδήτων ἢ ἀσυνειδήτων, κατ' ἀκολουσίαν ἀπὸ τοῦ ἀσυνειδήτου ἢ ὑποσυνειδήτου πρὸς τὸ ἐνσυνειδήτου διατελουσῶν. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ ἀσχολώμεθα εἰς τὸ πῶς ἡ συνείδησις προέρχεται καὶ γεννᾶται, ἀλλὰ παραδεχόμενοι ταύτην ὡς ἰδιότητα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκδήλωσεως καὶ λειτουργίας αὐτῆς.

Αἱ θεωρίαι τοῦ Leibniz ἐπέδρασαν σπουδαίως ἐπὶ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας καὶ διὴ μέχρι τῆς συγχρόνου ψυχολογίας. Ὁ T h. L i p p s ἀκολουθεῖ τὸν Leibniz εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ψυχῆς θεωρῶν ἀδύνατον τοιαύτην ἄνευ τῆς ἐννοίας τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ὁ H e r b a r t ἐπὶ τῇ βίσει τῶν θεωριῶν τοῦ Leibniz ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν μετὰφυσικὴν του τὴν ἀπλὴν πραγματικότητα (real) ὡς μονάδα ἐνεργείας καὶ εἰς ταύτην ἐστήριξε τὴν περὶ μηχανισμοῦ τῶν παραστάσεων θεωρίαν αὐτοῦ. Τοῦτο, διότι ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς ἐννοίας ἰδιοτύπου δυνάμεως ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐρμηνευθῶσιν αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν αἰτιώδη αὐτῶν σχέσιν. Αἰτία δὲ καὶ τέλος (σκοπὸς) ἀποτελοῦσαι τὰς βάσεις πάσης μεθοδικῆς ἐρμηνείας τῆς φύσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, λαμβάνονται εἴτε ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ συνόλου μέχρι τῆς δι' ὑποδιαίρεσεως εὐρισκομένης μονάδος, εἴτε ἐκ τῶν σχέσεων καὶ καταστάσεων τῶν μονάδων καθ' ἑαυτάς, ὅποτε προκύπτει ἡ ἰδιότυπος ἐκδήλωσις, ἧς τὴν αἰτίαν εὐρίσκομεν εἰς τὸ σύνολον. Τὰ σπουδαιότατα ταῦτα προβλήματα ἀπασχολοῦσι καὶ μέχρι σήμερον τὴν ψυχολογίαν καίτοι τεχνικῶς καὶ πρακτικῶς ἀναπτυχθεῖσαν εἰς ἀνώτατον βαθμόν. Διὰ τοῦτο καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουσι ψυχολόγοι καὶ φιλόσοφοι ἀκολουθοῦντες τὰς θεωρίας τοῦ Leibniz. Κατὰ τὸ 1917 μάλιστα ἐξεδόθη παρὰ τοῦ D M a h a k e καὶ νέα Μοναδολογία, περὶ ἧς θὰ πραγματευθῶμεν κατωτέρω.

β'. Ἡ ψυχολογία κατὰ τὸν C h r. W o l f f.

Μετὰ τὸν Leibniz, ὁ Christian Wolff (1679—1754) ἀνέλαβε διὰ

συστηματοποίησεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ πρώτου γὰρ παρουσιάση θεω-
 ρίας σαφεῖς, λογικὰς καὶ πραγματικὰς, ὑπὸ σύστημα φιλοσοφικόν. Ἀκο-
 λουθῶν τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ ἰδιομορφίαν τῶν μονάδων τοῦ Leibniz κα-
 ταλήγει εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι πᾶσα γνῶσις καὶ ἐμπειρία στηρίζεται εἰς ψυ-
 χολογικοὺς λόγους καὶ διὰ τούτων δύναται νὰ ἐξηγηθῆ. Ἄλλ' αἱ ψυ-
 χικαὶ λειτουργίαι παρουσιάζουσι ἅφ' ἑνὸς μὲν καθαρὰ πνευματικὰ φαι-
 νόμενα διὰ τῆς λειτουργίας τῆς διανοήσεως, ἅφ' ἑτέρου δὲ ψυχικὰ φαι-
 νόμενα ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς πρὸς τὸ σῶμα σχέσεως καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἀν-
 τικειμένων καὶ φαινόμενων τοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως. Διὰ τοῦτο
 λοιπὸν καὶ ἡ ψυχολογία ἔχει νὰ ἐξετίσῃ ἅφ' ἑνὸς μὲν τὰ κατὰ τὴν λει-
 τουργίαν τῆς διανοήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θεωρίας καὶ τῆς γνώ-
 σεως, ἅφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐκ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὰ
 ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα τῆς φύσεως προκύπτοντα ψυχικὰ ἢ ἐμπει-
 ρικὰ φαινόμενα. Ἡ πρώτη ὀνομάζεται «Psychologia rationalis» σχέ-
 σιν ἔχουσα πρὸς πᾶσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμιας καὶ τὰς λειτουργίας τῆς
 συνειδήσεως, ἡ δὲ δευτέρα καλεῖται «Psychologia empirica» ἀσχολου-
 μένη εἰς τὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν. Ἐκ τοιαύτης τινὸς λειτουργίας τοῦ ψυ-
 χικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου προκύπτουσι κατὰ τὸν Wolff ἀν-
 τιλήψεις περὶ ζωῆς καὶ φύσεως. Τὴν γενέουσιν καὶ ἔκτασιν τῆς ἐννοίας
 τῆς μονάδος παρὰ τοῦ Leibniz, ἀποφεύγει ὁ Wolff ἀναγνωρίζων ὡς
 ἀπλὴν ἐνότητα καὶ οὐσίαν (ἄνευ ἐκτάσεως καὶ δυναμικῆς) τὴν ψυχὴν,
 εἴτε ὡς μονάδα, εἴτε ὡς ἄτομον. Ἡ ψυχὴ οὐσα αἰτία πάντων τῶν ψυ-
 χικῶν λειτουργιῶν καὶ φαινόμενων καὶ θεμελιώδης δύναμις, ἀποτελεῖ
 μόνη κατ' ἀνάγκην καὶ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Ἄλλὰ τοι-
 αύτην ψυχὴν, σχηματίζουσαν ἐμπειρίαν καὶ διανοουμένην, ἔχει μόνον
 ὁ ἄνθρωπος, διότι εἰς αὐτὸν μόνον ἐκδηλοῦνται λειτουργία συνειδή-
 σεως καὶ διανοήσεως καὶ δι' αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὴν φύ-
 σιν καὶ τὰ ἀντικείμενα. Διὰ τοῦτο ἀπορρίπτει ὁ Wolff καὶ τὸν παμ-
 ψυχισμόν, ἥτοι τὴν ἀπόδοσιν ψυχῆς εἰς πᾶσας τὰς μονάδας τοῦ Lei-
 bniz. Μόνον ἡ ἐνσυνείδητος ψυχὴ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίσῃ πα-
 ραστάσεις, διακρινομένη ὡς ἀπλὴ οὐσία καὶ ἄνευ ἰσοσερικῆς πρὸς τὸ
 ὄργανικόν σύστημα σχέσεως διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ παριστάνειν. Ἡ σχέ-
 σις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, εἰς τὴν ὁποίαν καταγίνεται ἡ ἐμπειρικὴ
 ψυχολογία, εἶναι τοιαύτη, ὥστε τοῦτο νὰ ἀποτελῆ ἀντικειμενικὴν βᾶσιν
 τῆς συνειδήσεως διὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων, ἐξ ὧν ἀντικει-
 μενικῶς ἐξαρτᾶται ἡ λειτουργία συνειδήσεως. Μὴ ἐρευνῶν δὲ περαιτέρω
 τὴν μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς σχέσιν, ἀφίνει νὰ θεωρητῆ παράλλη-
 λος ἡ λειτουργία ἀμφοτέρων καὶ οὕτω ἀντιπροσωπεύει εἶδος ψυχοφυ-

σικοῦ παραλληλισμοῦ. Τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἀντιλήψεις προκαλοῦσιν ἐκ παραλλήλου τὸν σχηματισμὸν παραστάσεων παρὰ τῆς ψυχῆς ἢ προκαλοῦσι τὴν προσοχὴν καὶ τὴν βούλησιν. Ἡ κατεύθυνσις δὲ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς βουλήσεως συντελεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν παραστάσεων παρὰ τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν προσοχὴν λοιπὸν στηρίζεται ἡ λειτουργία τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ διανόησις. Ἐπειδὴ δ' ἡ προσοχὴ δὲν εἶναι, εἰμὴ κατεύθυνσις τῆς ψυχῆς καὶ τάσις πρὸς ὠρισμένας ἐντυπώσεις ἢ ἐρεθισμούς, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἡ συνειδήσις προκαλεῖται ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς προσοχῆς. Δυνάμει τούτων συνδέονται αἱ παραστάσεις καθ' ὠρισμένους κανόνας καὶ καθ' ὠρισμένην τάξιν καὶ σχηματίζονται σειραὶ καὶ συνέχειαι τῶν ψυχικῶν φαινομένων συγκρατούμεναι παρ' ἰδιαιτέρας ψυχικῆς δυνάμεως, τῆς μνήμης. Ὅπως δ' ἡ μνήμη ἀναγνωρίζεται ὡς δύναμις, οὕτω καὶ ἡ βούλησις θεωρεῖται ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ Leibniz ὡς δύναμις τελεολογικῶς λειτουργοῦσα καὶ ἐρμηνευομένη. Τὰ συναισθήματα θεωροῦνται αἰσθήματα τῶν πολλαπλῶν ιδιοτήτων καὶ ἐκφράσεων κατὰ τὴν ἰσχὺν εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας.

Ἀναγνωρίζων ὁ Wolff ὡς θεμελιώδη ἰδιότητα τῆς ἀπλῆς ψυχικῆς οὐσίας τὸ ἐνσυνείδητον ἑαυτῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων καὶ φαινομένων, ἀποδίδει εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἰδιότητα τάσεως πρὸς ἐνέργειαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν αὐτῇ στοιχείων (περιεχομένων vis repræsentativa) καὶ τῆς ἐνοποιήσεως αὐτῶν. Αἱ ἰδιότητες αὗται τῆς ψυχῆς παραμένουσι πάντοτε, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ συνειδήσις παραμένει ἡ ἴδια ἀλλάσσουσα μόνον περιεχόμενον. Αἱ λειτουργίαι τῆς συνειδήσεως βαίνουνσι παραλλήλως πρὸς τὰς διὰ τῶν αἰσθητηρίων νευροεγκεφαλικάς λειτουργίας τοῦ σώματος. Αἱ ἰδιότητες τῆς ψυχῆς, ἄλλως δυνάμεις ὀνομαζόμεναι, διὰ τῆς προσοχῆς καὶ ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἐκδηλοῦνται ὡς γνωστικῆ, συναισθηματικῆ καὶ βουλευτικῆ δυνάμεις.

Τὸ γνωστικὸν προέρχεται ἐκ παραστάσεων, αἱ ὅποια κατὰ μὲν τὴν σύνθεσίν των εἶναι σκοτειναὶ ἢ σαφεῖς καὶ ὠρισμένα, κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, αἰσθήματα καὶ ἀντιλήψεις ἢ ἀπομνημονεύσεις καὶ φαντασίαι. Κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων διακρίνονται συνδέσεις, καθ' ὅσας πᾶσα παράστασις ἀνακαλεῖ ἐκείνην τὴν συνολικὴν παράστασιν, ἢ μέρος ἀπετέλεσεν. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἑτέρου εἴδους συνδέσεις, ὅπως εἰς τὴν φαντασίαν, ἐν ᾗ ἡ συνειδήσις συνδέει ὄχι χωρικῶς καὶ χωρικῶς πάντοτε. Ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων γίνεται διὰ τῆς μνήμης, ἡ δὲ διασάφησις αὐτῶν διὰ τῆς προσοχῆς. Τὰ συναισθήματα παράγει ὁ Wolff ἐκ τῆς παραστάσεως ἢ ἐπόπτείας τῆς τελει-

ότητος, δηλαδή τῆς συμφωνίας πολλαπλῶν καὶ πολυκειδῶν πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἡ συμφωνία αὕτη προκάλεϊ εὐαρέσκειαν, ἢ δὲ μὴ συμφωνία δυσαρέσκειαν. Διὰ τοῦ φρονήματος καὶ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας αὐξάνει ἢ εὐαρέσκειαι, διότι διασαφηνίζεται ἡ τελειότης, ἦτοι ἡ συσχέτισις τῶν παραστάσεων πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἡ εὐαρέσκεια δὲ ἢ δυσαρέσκεια ἐκδηλοῦνται ὄχι μόνον εἰς τὰ συναισθήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ὁρμὰς. Διὰ τοῦτο αὐταὶ δὲν διαφέρουσιν ἐκείνων, εἰμὴ κατὰ τὴν ἔντασιν καὶ τὸ ποσόν. Ἀλλὰ τὰ συναισθήματα καὶ αἱ ὁρμαὶ δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ τίσεις συνοδεύουσαι τὴν προσοχὴν. Διὰ τοῦτο, ὅπως ἔχομεν ἐμπειρικὴν καὶ διανοητικὴν γνῶσιν, οὕτω κατὰ τὸν Wolff ἔχομεν καὶ ἐμπειρικὰς ἢ ὑλικὰς καὶ διανοητικὰς τίσεις.

Ἡ ψυχολογία λοιπὸν τοῦ Wolff παραδέχεται μίαν μόνον μονάδα ἢ ἀπλήν οὐσίαν, τὴν ψυχὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας μόνον, κατὰ τὰς πρὸς τὸ σῶμα αὐτῆς σχέσεις, ἁρμονιόζεται ἢ (*harmonie preétablie*) προκαθορισθεῖσα ἁρμονία. Ἡ ψυχὴ ἔχει διαφόρους δυνάμεις ἢ ιδιότητες, τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν, ἀλλὰ νὰ περιγράψωμεν ἀπλῶς. Ἐπομένως κατὰ βίβλος ἡ ψυχολογία τοῦ Wolff εἶναι περιγραφικὴ, ἐρμηνεύουσα ἐκ τῶν δυνάμεων ἢ ιδιοτήτων τῆς ψυχῆς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ ζήτημα διὰ τοῦ Wolff ἐντοπίζεται εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ δὴ εἰς τὴν ἀτομικὴν ποιότην, δι' ἧς ἐρμηνεύει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν γνῶσιν. Οὕτω ἡ ψυχολογία λαμβάνει τὸν ὅλον τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀποβαίνει κεντρικὴ ἐπιστήμη ἐλέγχουσα καὶ κρίνουσα πάσις τὰς ἄλλας. Ἄν δὲ λάβωμεν τὴν παραλληλοῦς πρὸς ταύτην ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ πνευματικὴν κίνησιν, βλέπομεν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης νὰ συγκεντροῦται εἰς τὴν ἔρευναν καὶ λύσιν τῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων. Εἰς τοῦτο ἔφερον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἔρευνα τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γνώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἔρευνα τῶν ἠθικῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ γνωσεολόγοι καὶ οἱ ἠθικολόγοι τῶν ἐποχῶν τούτων ἀπαρνηθέντες τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς μεταφυσικὰς θεωρίας καὶ στηριχθέντες εἰς τὴν ἐμπειρίαν, τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν ἀπόδειξιν ὡς εἰς μόνον ἀσφαλῆ σημεῖα, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων νὰ καταλήξωσιν. Ἐντεῦθεν ὁ ψυχοκρατισμὸς, ἦτοι ἡ ὑποβολὴ ὑπὸ ψυχολογικὴν ἔρευναν παντὸς φαινομένου τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἴτε μηχανικῶς καὶ ἰλιστικῶς, εἴτε ἐμπειρικῶς καὶ ἰδεαλιστικῶς. Ἐγὼ ὅμως διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς γνώσεως ἢ ψυχολοσοφίας τῆς ἐποχῆς ταύτης κατέληξεν εἰς ἐρμηνευτικὰς θεωρίας περὶ συνειδήσεως καὶ παραστάσεων, τὰ συναισθήματα, τὴν βούλησιν, τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμὰς ἀντυπαρέχεται, ἢ ἀκροθιγῶς καὶ παρεπιπτόντως

ἐρευνᾷ. Ἡ αἰσθητική, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὄραίου καὶ ἡ ἠθική, ὅμως κατ' ἀνάγκην εἰς ταῦτα ἀσχολοῦνται. Διὰ τοῦτο εἰμεθα ἠναγκασμένοι νὰ περιλάβωμεν καὶ τὰς ψυχολογικὰς τῶν ἠθικολόγων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος θεωρίας, διὰ νὰ ἴδωμεν πλήρως εἰκὼν τῆς προπαρασκευαστικῆς, διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ψυχολογίας ὡς ἐπιστήμης, ταύτης περιόδου.

γ'. **Ἐπίδρασις τῶν ἠθικῶν θεωριῶν. Ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ N. Tetens.**

Ἡ μετὰ τὴν ἀναγέννησιν ἠθικὴ ἀσχολομένη εἰς τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια καὶ τὰς σχέσεις ἀτόμου καὶ κοινωνίας καταλήγει εἰς ἐννοίας συναισθημάτων, ὁρμῶν καὶ παθῶν, ἄλλοτε μὲν ὑποβαλλομένων εἰς τὴν διάνοησιν καὶ τὴν φρόνησιν, ἄλλοτε δὲ ἐξαρτώντων ταύτην (voluntarismus) καὶ ἐχόντων ὑλικοὺς λόγους, ὡς τὴν ἐννοίαν τῆς αὐτοσυντηρησίας, ἢ πνευματικοὺς ὅπως τὴν τελειότητα ἢ συμπάθειαν. Ὁ Locke ἐξαρτᾷ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐκ τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας ὡς σχηματίζονται ἐκ τῶν ἰδεῶν καὶ παραστάσεων. Ὁ Quelinx (ὀκαζιοναλιστής) στηρίζει τὴν ἀρετὴν εἰς τὴν αὐτογνωσίαν καὶ εἰς τὴν αὐτοκυριαρχίαν καὶ ταπεινώσιν (inspectio et despectio sui). Ὁ Spinoza εἰς τὰ πάθη ὑποβαλλόμενα εἰς τὴν γνῶσιν. Ὁ Shaftesbury (1671—1713) ἀναγνωρίζει ὡς ἐλατήρια, ἀτομικὰς καὶ κοινωνικὰς ὁρμὰς ἀναλόγους πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ γένους (Hobbes). Ὁ Clarke, ὁ Wollaston στηρίζουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος, ὁ δὲ D. Hume ἐκ τῆς συνδέσεως εὐαρεσκείας καὶ δυσαρεσκείας παράγων πολλαπλὰς τάσεις, παραδέχεται τὴν φυσικὴν κοινωνικὴν τάσιν, τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκ διανοητικῆς ἐπίδρασεως δικαιοσύνην ὡς βασικὰς ἀρετάς. Ἐνῶ ὅμως ἡ σημασία τῶν συναισθημάτων καὶ ὁρμῶν γίνεται καταφανής, ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν ὑποβάλλεται εἰς λογικὰς, ἢ ὑλιστικὰς καὶ ἐμπειρικὰς ὑποθέσεις.

Πρῶτος ὁ Nikolaus Tetens (1736—1805) ἐπιχειρεῖ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην νὰ ὑποβάλῃ καὶ τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ὁρμὰς εἰς σοβαρὰν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν. Ἀντὶ τῆς διαιρέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων κατὰ τὸν Wolff, παραδέχεται κατ' ἀρχὰς ἐξωτερικὴν αἰσθησιν (αἰσθήματα) ἣν θέλει νὰ ὑποβάλῃ εἰς μέτρησιν καὶ πειραματισμόν, διὰ νὰ προσδιορίσῃ τὸ ποσὸν καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ. Τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθησιν ὑποδιαιρεῖ εἰς τρία περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως: Διανόησιν, Συναισθημα καὶ Βούλησιν, ἀναγνωρίζων κατ' ἀναλογίαν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τρεῖς κυρίας ἐκδηλώσεις, ἦτοι τὸ Διανοεῖσθαι, τὸ Συναισθάνεσθαι καὶ τὸ βούλεσθαι. Ἡ τοιαύτη

διαίρεσις ισχύουσα καὶ μέχρι σήμερον σχεδόν, καθορίζει τὸ μὲν διανοεῖσθαι ὡς παραστατικὸν ἢ σύνολον παραστάσεων, ἔξ ἀντιλήψεων, ἀναπλάσεως παραστάσεων ἢτοι μνήμης καὶ φαντασίας, ἀλλὰ καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ἢ διαπλάσεως τῶν παραστάσεων, ἀποτελούμενον. Οἱ τρεῖς οὗτοι τύποι, ἀντιλήψεως, παραστάσεως καὶ διανοητικῆς αὐτῶν ἐπεξεργασίας, εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς διανοήσεως καὶ τῆς γνώσεως. Καὶ παραδέχεται μὲν ὁ Tetens τὴν σημασίαν διὰ ταῦτα τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν νεύρων, κατακρίνει ὅμως τὴν παραλληλίαν καὶ ἐξίσωσιν ταύτων πρὸς τὰς πνευματικὰς λειτουργίας παρὰ τοῦ Wolff. Ἐννοεῖ τὴν φυσιολογίαν χωριστὴν τῆς ψυχολογίας. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παραδέχεται ὁ Tetens ὡς παραλλαγὸς τῆς ψυχῆς. Αἱ παραλλαγαὶ αὗται ὡς παραστάσεις μὲν προέρχονται ἐκ τῶν ἐντυπώσεων ὡς φέρουσι τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι πνευματικαὶ μνημονικαὶ ἐκκόψεις, ὡς συναισθήματα δὲ ἐμφανίζονται διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν ἐκ τῶν ἀλλαγῶν ἐντυπώσεων καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ταῦτα ὑποκειμενικά. Ὡς βούλησις τέλος ἐκδηλοῦνται ἐν τῇ ἀποφάσει τῆς ψυχῆς πρὸς ἐνέργειαν. Τὰ συναισθήματα λοιπόν, κατὰ τὸν Tetens, ἐξισοῦνται πρὸς τὴν διάνοησιν καὶ παράγονται ἐκ τῶν αὐτῶν παραλλαγῶν τῆς ψυχῆς συνοδεύοντα πάσας τὰς ἐντυπώσεις, αἰσθήματα καὶ παραστάσεις ὅχι ὡς ἀπλᾶ εὐαρέσκεια καὶ δυσαρέσκεια, ἀλλ' ὡς τάσεις καὶ ὄριμνι καθορίζουσαι τὴν προσοχὴν καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἐν γένει τῆς ψυχῆς. Κρίνων δὲ τὰς ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Hume καὶ τὰς περὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων θεωρίας αὐτοῦ, ὁ Tetens, ἐμιστᾷ τὴν προσοχὴν ὅχι μόνον εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ εἶδος τῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις τούτων. "Ὅπως ὑπάρχουσι, λέγει, ἀτομικαὶ καὶ γενικαὶ ἔννοιαι καὶ παραστάσεις, οὕτω ὑφίστανται καὶ ἀτομικαὶ ἢ μονομερεῖς καὶ γενικαὶ σχέσεις τῆς διανοήσεως καὶ τῆς ζωῆς ἐκδηλούμεναι εἰς τὰ συναισθήματα καὶ τὰς βουλήσεις.

28. Ἡ ψυχολογία κατὰ τὴν κριτικὴν περίοδον καὶ φιλοσοφίαν.

α'. Θέσις τῆς ψυχολογίας καὶ κατευθύνσεις πρὸ τοῦ Ἐμμ. Καντίου.

Διὰ τῶν περὶ γνώσεως ἐν γένει καὶ περὶ ἐλευθερίας βουλήσεως θεωριῶν τῶν ὑλιστῶν, ἰδεαλιστῶν καὶ τῶν ἐμπειριστῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦδε, ἠρευνήθησαν, εἴτε ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας, εἴτε ἐμμέσως καὶ παραλλήλως πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ψυχολογίαν.

ζητήματα. Ἐντεῦθεν ὁμως προέκυψαν θεωρίαι ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἄρσεις τῶν ὑποθέσεων ἐκάστης παρὰ τῆς ἀντιθέτου, μὴ δυνάμεναι γὰρ παρουσιάσωσι σαφῆ τινα καὶ ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐρμηνείαν. Διαρκῆς ζήτησις καὶ ἀνάπτυξις διαφόρων θεωριῶν ἔφερε κατ' ἀνάγκην διὰ τῶν ἀντιθέσεων εἰς τὴν ἀντίληψιν μιᾶς πραγματικότητος καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτης, ὅχι δι' ἄρσεως τῶν ὑποθέσεων καὶ ἀξιωματίων, ἐξ ὧν ἀνεχώρησαν αἱ ἄλλαι θεωρίαι, ἀλλὰ διὰ κριτικῆς τῶν μεθόδων αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐρεύνης.

Τὴν κριτικὴν ταύτην σημειώνει ἡ ἐξέλιξις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ διὰ τοῦ Ἑμμ. Καντίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε καὶ αἱ περὶ ψυχῆς καὶ περὶ πνευματικοῦ βίου θεωρίαι καὶ ἀντιλήψεις λαμβάνουσι νέαν τροπὴν συντελέσασαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τόσον εἰς τὴν σταθερότητα καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν μεθόδων αὐτῆς, ὅσον καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν σχέσεων τῆς ψυχολογ. ἐπιστήμης ⁽¹⁾ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Μέχρι τοῦδε ἡ ψυχολογία, λόγῳ τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐρμηνείαν καὶ λύσιν φιλοσοφικῶν καθαρῶς ζητημάτων ἐναλλάσσεται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐνῶ ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φυσιολογίας ἡ φιλοσοφίας τῆς φύσεως ἐχωρίσθη ὁπωσδήποτε, ἤδη διεκδικεῖ τὴν ὑπαρξίν της πρὸς αὐτὴν ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία, διὰ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον παρακμῆς τῆς μεταφυσικῆς καὶ νοολογικῆς ἐρεύνης, στηριχθεῖσα εἰς τὴν ἐμπειρίαν ὑπήχθη μετὰ ταύτης εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν ψυχολογικὴν ἐρευναν. Ἡ λογικὴ καὶ γνωσεολογία, ἡ ἠθικὴ, ἡ αἰσθητικὴ, εἰς τὴν ψυχολογίαν στηρίζονται καὶ ἐκ ταύτης ἐξαρτῶνται. Αἱ περὶ ψυχικῶν δυνάμεων θεωρίαι βοηθοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν τούτων, γενικὴ δὲ τάσις ἐκλαϊκεύσεως καὶ πρακτικοποιήσεως τῆς ἐπιστήμης παρατηρεῖται. Ἡ φυσιολογία καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι διὰ τῶν τεχνικῶν προόδων καὶ τῶν ἐφευρέσεων κινουῦσι καὶ τὴν ψυχολογίαν εἰς τοιαύτην πρακτικὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ βίου. Οὕτω ἡ φρενολογία διὰ τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων βοηθεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φυσιογνωμικῆς (Lavater) (γνωστῆς καὶ ἀπὸ τοῦ Ἄριστοτέλους) καὶ τῆς κρανιοσκοπικῆς, πλείστα δὲ παρόμοιαι ἐφευρέσεις καὶ τέχναι ἐμφανίζονται διὰ τῆς ὑπερισχύσεως τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ἀσφαλεῖς πηγαὶ γνώσεως. Ὁ ἐμπειρισμὸς ἐπέφερε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κρίσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἐξ ἧς ἐσώθη αὐτὴ διὰ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Καν-

(1) Ἡβλ. Εἰσαγωγὴν ὀπισθεν.

τίου. Ταύτην, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καντ ἀνομολογεῖ, προπαρασκεύασεν, ὁ Δογματισμός, ἤτοι ἡ ἄνευ κριτικῆς τῶν ἰδίων μεθόδων μεταφυσικὴ θεωρία, ὁ ἔμπειρισμός, ἤτοι ἡ ἄνευ κριτικῆς ἀπόρριψις τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας, καὶ ὁ σκεπτικισμὸς ὁ ἐξ ἀμφιβολίας περὶ ἀμφοτέρων καταφυγῶν εἰς τὸ μόνον τῶν παραστάσεων φαινόμενον. Δογματικῶς ὀνομάζει ὁ Καντ τὸν Leibniz καὶ τὸν Wolff, ἐμπειρικὸν τὸν Locke καὶ σκεπτικὸν τὸν Hume. Εἶναι δ' ἀληθές ὅτι αἱ μεταφυσικαὶ ἢ ἰδεαλιστικαὶ καὶ αἱ ἐμπειρικαὶ θεωρίαι περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐξ ἐπιδράσεως τῆς προόδου τῶν φυσικῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν περιῆλθον εἰς κρίσιν καὶ ἀνεπάρκειαν. Αἱ περὶ φύσεως θεωρίαι (Ἑδιαιγέλιων τῆς φύσεως) διὰ τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν, τοῦ Rousseau καὶ τῶν φιλανθρωπιστῶν ἐννοοῦσι νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς ὑποδιατάξεως αὐτῶν εἰς στοιχεῖα καὶ συνδέσεις τούτων (Γαλλιλαιὸς, Νεύτων). Ἡ ἐμπειρία λαμβάνεται ὡς ἀσφαλεστάτη ἀφετηρία καὶ ἡ μεταφυσικὴ θεωρία, ἅπαν ἀντιπροσωπεύεται, στηρίζεται ἐπὶ συγχρονισμένων ὁποσδήποτε βάσεων, ὡς βλέπομεν εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Spinoza τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Chr. Wolff.

Μέχρι τοῦ Καντίου ἡ ἐν Γερμανίᾳ φιλοσοφία ἐξερωλούθη ἀναπτύσσουσα, εἴτε πιστῶς, εἴτε κατὰ παραλλαγάς, τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff, ἢ προσηνατολίζετο εἰς τὰς ὑλιστικὰς καὶ ἐμπειρικὰς θεωρίας τῶν Ἰάλλων καὶ πρὸ παντὸς τῶν Ἄγγλων φιλοσόφων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Hume, ἢ τέλος ἠκολούθει ἐκλεκτικὴν τινα μέθοδον. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Leibniz καὶ τὸν Wolff Γερμανοὺς ἰδεαλιστὰς ἔχομεν τὸν Joh. Joachlunge (1670—1744), Andreas Rüdiger (1671—1731), Chr. Aug. Crusius (1714—1775) καταπολεμήσαντα τὴν περὶ ψυχικῶν δυνάμεων θεωρίαν δι' ἀναγωγῆς τῆς ὑποδιατάξεως τούτων εἰς τὸ ἄπειρον, ὅπότε, λέγει, «ὄφελόμεν νὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὸν χορὸν εἰς ἰδιαιτέραν τινα χορευτικὴν ψυχικὴν δύναμιν!». Ἐκ τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς τοῦ Wolff σπουδαιότερος ἐμφανίζεται ὁ Alexander G. Baumgarten (1714—1762) θεμελιωτὴς τῆς Γερμανικῆς αἰσθητικῆς καὶ πλείστων φιλοσοφικῶν καὶ ψυχολογικῶν ὄρων ἐν τῇ Γερμανικῇ γλώσσῃ. Κατ' αὐτὸν ἡ θεωρία περὶ γνώσεως, «Ἐνωσεολογία» τὸ πρῶτον ὀνομασθεῖται, διαιρεῖται εἰς αἰσθητικὴν, ἢ θεωρίαν τῆς ἐξ αἰσθημάτων γνώσεως καὶ εἰς λογικὴν, ἢ θεωρίαν τῆς ἐκ τῆς λειτουργίας τῆς διανοήσεως καὶ συνειδήσεως προερχομένης γνώσεως. Ἡ ἐξ αἰσθημάτων καὶ πειραστάσεων γνῶσις προ-

κύπτει ἐξ ἀλληλεπιδράσεως, ἥτοι ἀποδόσεως πάσης ἐπιδράσεως, ἢν προσλαμβάνει οὐσία τις. Τὸ σῶμα ἐπιδρᾷ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐπὶ τῆς συνειδήσεως, ἐνῶ ἡ ψυχὴ δὲν παραμένει εἰς παθητικὴν ἀπλῶς κατάστασιν, ἀλλ' ἀντεπιδρᾷ καὶ οὕτω ἐπιφέρει ἀλλαγὰς παραστάσεων διὰ τῶν «ὕλικῶν ἰδεῶν» (παραστάσεων). Ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως καὶ διαιρέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς δυνάμεις στηρίζεται καὶ ὁ Mendelssohn (1755), ὁ Reimarus διὰ τῶν περὶ ἐνοστικτοῦ καὶ ψυχῆς τῶν ζώων θεωριῶν του, ὁ Platner διὰ τῶν περὶ προσλήψεως καὶ συνδέσεων τῶν παραστάσεων διὰ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας θεωριῶν του.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσθη, ἡ ἰσχὺς τῆς μεταφυσικῆς κατ' οὐσίαν εἶχεν ἐμμηδενισθῆ. Ἡ φύσις καὶ ἡ ἐπιστήμη ταύτης διὰ τῶν θειτικῶν ἐπιστημονικῶν βάσεων προσήλκυσαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Μετ' ἐνθουσιασμοῦ γίνεται λόγος περὶ φύσεως, φυσικῆς ζωῆς, φυσικῆς θρησκείας, ἠθικῆς κλπ. Ἡ φιλοσοφία ὑποκύψασα εἰς τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ὑπεβλήθη εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία ἔτεινε νὰ καταργήσῃ πάντα δεσμὸν πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἀποψιν ἢ μέθοδον. «Ὁ μεταφυσικὸς ψυχολόγος» λέγει εἰς τῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ Jakob, «ὁμοιάζει τὸν φυσικόν, ὁ ὁποῖος θὰ προσεπάθει νὰ ἐρευνήσῃ τὴν θύελλαν, ὡς φυσικὸν φαινόμενον, διὰ τῆς περὶ μονάδων θεωρίας, καὶ τὴν γῆν δι' ἀναφορᾶς εἰς τὴν βούλησιν τοῦ θεοῦ!» Ὅπως δὲ μία τοιαύτη μέθοδος ὄχι μόνον δὲν θὰ ὠφέλει, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον θὰ ἐξημίλωνε τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, οὕτω καὶ ἡ ἀναγωγὴ τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς οὐσίαν ψυχικὴν ὄχι μόνον δὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ καὶ βλάπτει προκαλοῦσα ὑποθέσεις καὶ θεωρίας ἀσχέτους πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ὅτω λοιπόν, ἀφ' ἐνὸς μὲν αἱ θεωρίαι τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff, αἱ ἐπιδιώξασαι σαφεῖ καὶ ἀδιαφιλονέητον, εἰς τὴν διανόησιν στηριζομένην, γνῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προπαρασκεύασαν τὴν νέαν ἐποχὴν τῆς ἀναμορφώσεως καὶ διαφωτίσεως. Ἡ διαφώτισις αὕτη τείνει εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀπὸ δεισιδαιμονικῶν καὶ δογματικῶν ἀντιλήψεων, εἰς τὴν ζήτησιν αἰτίων καὶ ἀποδείξεων περὶ παντὸς καὶ εἰς τὴν ἀνάλογον πρὸς ταῦτα κατεύθυνσιν τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἡ κριτικὴ τῆς ἐμπειρίας, τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος καθιεροῦνται ὡς σπουδαιότατη βᾶσις τῆς ἐπιστήμης. Ἐκ τῆς κηδεμονίας τῶν κατὰ παράδοσιν ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς, εἴτε εἰς τὰ θρησκευτικὰ δόγματα, εἴτε εἰς τὰ πολυδαίδαλα καὶ λαβυρινθώδη φιλοσοφικὰ συστήματα,

θέλει νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ ἀνθρωπότης, ἡ ὁποία θεωροῦσα ἑαυτὴν ὄριμον διὰ τῶν ἰδίων πνευματικῶν δυνάμεων θέλει νὰ ἀντικρούσῃ τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἐκλαϊκευθῇ καὶ ὁ λαὸς νὰ ζῆ καὶ νὰ σκεπτήται ἐπιστημονικῶς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐκυριόρχησεν! Ἄλλ' ἡ ἐκλαϊκευσις αὕτη ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς ἀκατάσχετον τὴν ὀρσὴν πρὸς τὸν ὕλισμὸν καὶ πρὸς τὴν ἐπιπολαιότητα. Ἔτεινε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν τάσιν πρὸς ἐμβάθυνσιν εἰς τὰς σχέσεις τῆς ζωῆς καὶ φύσεως καὶ ἔφερε τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἐπαγγελματίας, προφήτης καὶ νοσοκόμος ἢ ἔρευρέτης ἔτεινε νὰ γίνῃ ὁ ἐπιστήμων. Ὁ σκεπτικισμὸς ὅμως οὗτος ὡς πρὸς τὰς ἐπιστήμας καὶ δὴ τὰς πνευματικὰς τοιαύτας, ὑποβιβάζομενας εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς μορφώσεως, καὶ ἡ ἐκ τούτου κρίσις τῆς ἐπιστήμης, ἔφερον τὴν νέαν κριτικὴν περίοδον τῆς ἐπιστήμης διὰ τοῦ Καντίου.

β'. Ἡ ψυχολογία ὑπὸ τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐμμανουὴλ Καντίου.

Ὁ Immanuel Kant (1724—1804) ὁρμώμενος ἐκ τῆς κρισίμου θέσεως, εἰς ἣν εἶχε περιέλθῃ ἡ φιλοσοφία διὰ τοῦ μεταφυσικοῦ δογματισμοῦ, τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ σκεπτικοῦ ἐμπειρισμοῦ, θεωρεῖ πρὸ παντὸς ἀπαραίτητον τὸν ἔλεγχον τῶν μεθόδων καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ καταδειχθῇ μέχρι ποίου σημείου καὶ πῶς αὕτη δύναται νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Λιὰ τοῦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατευθύνει τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἔρευναν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως κατὰ τὴν προέλευσιν, τὸ πλάτος καὶ τὰ ὄρια αὐτῆς διὰ τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ζητῶν νὰ ὀρίσῃ σαφῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ φαινομένου (αὐτὸς τὸ μὲν περιεχόμενον προσέρχεται ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων, ἡ δὲ μορφή καὶ τὸ εἶδος ἐκ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν) καὶ τῶν χωρικῶν, χρονικῶν καὶ αἰτιωδῶν σχέσεων τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειτα ἐπιλαμβάνεται, κριτικῶν ἐπίσης, τῶν ἠθικῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ γενικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν βούλησιν, φρόνησιν καὶ τὰς τάσεις καὶ τέλος ἐκτείνεται εἰς τὴν κριτικὴν τῶν περὶ ὀρθοῦ καὶ καλοῦ ἀντιλήψεων καὶ τῶν συναισθημάτων. Οὕτω διὰ τῆς «Κριτικῆς τῆς καθαρᾶς διανοήσεως» (Kritik der reinen Vernunft) ἀναπτύσσων τὴν κριτικὴν ἐπιστήμην τῆς γνώσεως μᾶς δίδει πολυτιμοτάτας βίσεις τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. Διὰ τῆς «Κριτικῆς τῆς πρακτικῆς διανοήσεως» ἐξετάζων τὰς ἠθικὰς σχέσεις καὶ πράξεις, φέρει εἰς φῶς σπουδαίαν περὶ βουλήσεως καὶ τάσεων θεωρίαν, καὶ διὰ τῆς «Κριτικῆς τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως» (Kritik der Urteil-

shraft) θεωρίαν περί τῶν συναισθημάτων. Αἱ διὰ τῶν τριῶν «Κριτικῶν» τοῦ Καντίου ἔρευναί τοῦ Γνωστικοῦ, τῶν Συναισθημάτων καὶ τοῦ Βουλευτικοῦ, ὡς ἀπαρτιζόντων τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, μᾶς πληροφοροῦσιν ὅτι καὶ ὁ Κάντιος ἀκολουθεῖ τὴν διὰ τοῦ Tetens διαίρεσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς Γνωστικόν, Συναισθηματικόν καὶ Βουλευτικόν. Μόλονότι δὲ ἐκ ζήλου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν διανοητικὴν λειτουργίαν, καταδικάζει τὴν ψυχολογίαν, ἀναφέρων αὐτὴν εἰς τὴν ἔμπειρίαν καὶ θεωρῶν αὐτὴν ἀδύνατον νὰ μορφωθῇ εἰς ἐπιστήμην ἐφ' ἧσον «τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν ὑπόκεινται εἰς μέτρησιν καὶ μαθηματικὸν ὑπολογισμὸν», φέτει ἐν τούτοις τὰς νεωτέρας αὐτῆς βάσεις.

Περὶ τοῦ γνωστικοῦ πραγματεύεται ὁ Κάντιος εἰς συγγράμματα τῆς προκριτικῆς του περιόδου ὅτε ἠκολούθει τὰς θεωρίας τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Hume καὶ εἰς συγγράμματα τῆς κριτικῆς περιόδου, ὧν σπουδαιότερα εἶναι ἡ διατριβὴ «De mundisensibilis atque intelligibilis forma et principiis, dissert, pro loco professionis.... κλπ. (1770) καὶ εἰς τὰς δύο ἐκδόσεις τῆς «Kritik der reinen Vernunft».

Ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις, κατὰ τὸν Κάντιον, προέρχεται ἐκ δύο πηγῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων. Ἐκ τῶν αἰσθημάτων (seusus) καὶ ἐκ τῆς διανοήσεως (intellectus). Ἡ ἐξ αἰσθημάτων γνῶσις παριστᾷ τὰ ἀντικείμενα κατὰ τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν κατάστασιν καὶ σχέσιν, ἐνῶ ἡ διὰ τῆς διανοητικῆς λειτουργίας ἀναφέρεται εἰς τὰ νοούμενα (intelligibilia) καὶ προέρχεται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τοῦ νοῦς (intelligencia rationalis) καθωρίζουσα τὴν πραγματικότητά τῶν ἀντικειμένων, φαινομένων καὶ καταστάσεων. Ἐν τὴν δευτέραν ταύτην πηγὴν τῆς γνώσεως, ἀντὶ νοῦς καὶ διανοήσεως κατὰ Κάντιον ἠθέλαμεν ὀνομάσῃ συνείδησιν, προσλαμβάνουσαν ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τὴν ὕλην (sensatio) καὶ ἀνεξαρτήτως ταύτης ἐπεξεργαζομένην ὑπὸ ἰδιαιτέρους κανόνας τὴν παράστασιν, ἔχομεν τότε τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας ψυχολογίας τιθεμένην παρὰ τοῦ Καντίου. Τὸ αἶσθημα καὶ ἡ αἴσθησις, κατ' αὐτόν, δηλοῖ τὴν παρουσίαν ἀντικειμένου τινὸς εἰς τὴν συνείδησιν, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζη καὶ τὴν σύνθεσιν αὐτοῦ. Κυριαχοῦσι δὲ ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων ὄχι μόνον φυσικοὶ νόμοι ἐπιδράσεως καὶ ἐρεθισμῶν ἢ ἀλλοιώσεων, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι μὴ ἐκδηλούμενοι εἰς ἐκάστην αἴσθησιν, προερχόμενοι ὅμως ἐκ τοῦ θυμικοῦ (Gemüt). Διὰ τούτων, καταπολεμῶν τὴν ὕλιστικὴν καὶ ἐμπειρικὴν ἀντίληψιν περὶ ἐντυπώσεως ἐξ ἐρεθισμῶν καὶ νευροεγκεφαλικῶν διακομάνσεων, ἐξαρτᾷ τὸν σχηματισμὸν αἰσθηματος ὄχι μόνον

ἔξ ἐπιδηρίσεως μηχανικῆς καὶ ἐκ φυσιολογικῆς λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ ἔξ ἐσωτερικῶν λόγων καὶ τάσεων κανονιστικῶν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν πρόσληψιν κατὰ τὸν Leibniz. Ἐπειδὴ δὲ τοὺς λόγους τούτους ἀναφέρει εἰς γενικὴν τινα ψυχικὴν κατῴπισιν, τὸ θυμικὸν (Gemüt) δύναται εὐκόλως νὰ ἐννοηθῇ ὅτι τείνει νὰ παραδεχθῇ τὴν συνείδησιν ὡς συντελεστὴν τῶν αἰσθημάτων, μολονότι δὲν ἐκφράζεται σαφῶς, διότι τὴν ἐν-συνείδητον λειτουργίαν καὶ τὴν αὐτογνωσίαν ἀναγνωρίζει ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς διανοήσεως, τὴν ὁποίαν πάλιν θέλει νὰ κρατήσῃ ἀνεξάρτητον τοῦ αἰσθήματος. Ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς λοιπὸν τοιαύτης ἐπεξεργασίας προκύπτει ὅτι πᾶν ἀντικείμενον ὡς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι φαινόμενον (apparentia) χρονικῶν καὶ χωρικῶν σχέσεων, χρόνος δὲ καὶ χώρος εἶναι ἔννοιαι σχηματιζόμεναι ἐν ἡμῖν καὶ ὑφ' ἡμῶν ἀποδιδόμεναι εἰς ὅ,τι διὰ τῶν αἰσθήσεων προκαλεῖ τὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς διανοητικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως παραδέχεται ὁ Κάντιος. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἀντικείμενον συγκεκριμένον καὶ πραγματικόν, οὔτε οὐσία, οὔτε κατηγορία, οὔτε σχέση. Εἶναι ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, κατ' ἀνάγκην καθορίζων τὸ ποιὸν τῶν αἰσθημάτων καὶ διὰ τοῦτο προσεχόμενος ἐσωτερικῶς». «Tempus non est obiectivum aliquid et reale, nec substantia, nec accidens nec relatio, sed subiectiva conditio per naturam mentis humanæ, nec essaria quælibet sensibilia certa lege sibi coordinandi, et intuitus purus». Ἐπίσης καὶ ὁ χώρος. «Spatium non est aliquid obiectivi et realis, nec substantia, nec accidens, nec relatio, sed subiectivum et ideale e natura mentis stabili lege proficiscens, veluti schema, omnia omnino externe sensa sibi coordinandi». Αἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔξ αἰσθημάτων προσεχόμεναι γνώσεις ὑποβάλλονται περαιτέρω διὰ τῆς λογικῆς ἐργασίας τῆς διανοήσεως εἰς ἄλλας αἰσθητικὰς γνώσεις (παρὰ εἰς γενικὰς ἔννοιαι) καὶ τὰ φαινόμενα εἰς τοὺς γενικαίους νόμους τῶν φαινομένων (σύνδεσις παρουσιάσεων) καὶ τῆς ἐμπειρίας, ἧς οἱ γενικώτατοι νόμοι εἶναι διὰ τοῦτο αἰσθητικῆς φύσεως. Αἱ ἐμπειρικῆς ἔννοιαι δι' ἀναγωγῆς εἰς ἀνωτέραν τιὰ γενικότητα δὲν μεταβάλλονται εἰς λογικὰς ἔννοιαι ὑπὸ τὴν πραγματικὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἡ ἐκ διανοητικῆς δ' ἐπεξεργασίας τῶν φαινομένων κατὰ τὴν χρονικὴν καὶ τὴν χωρικὴν αὐτῶν σχέσιν (usus logicus) προκύπτουσα γνώσις ὀνομάζεται ἐμπειρία (experientia) βασιζομένη εἰς τὴν ἐπαγωγήν. Ἔχομεν λοιπὸν τρεῖς βαθμίδας γνώσεως, ἦτοι τὰ φαινόμενα καὶ αἰσθήματα, τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν πέραν ταύτης (transcendental) καθαρῶς διανοητικὴν. Ἡ ἀπὸ τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ φαινομένου ὁδὸς

πρὸς τὴν ἐμπειρίαν γίνεται διὰ λογικῶν συγκρίσεων καὶ συνδέσεων, ἤτοι διὰ τῆς λειτουργίας τῆς διανοήσεως. Αὕτη καθ' ἑαυτὴν δὲν παράγει μὲν νέαν γνῶσιν, διὰ λογικῆς ὁμῶς καὶ πραγματικῆς συνθέσεως τῶν φαινομένων καὶ συσχετίσεως τῶν ἐννοιῶν, σχηματίζει νέας ἐννοίας ἀσχέτους πρὸς τὰς ἀπλῶς ἐξ αἰσθημάτων παραστάσεις, ὅπως εἶναι αἱ ἐννοιαὶ τῆς οὐσίας τελειότητος, ἀνάγκης, ἀδρανείας, αἰτίας, ὑπάρξεως, πιθανότητος κλπ. Αἱ λογικαὶ αὗται ἐννοιαὶ δὲν εἶναι σαφέστεραι τῶν παραστάσεων, ὅπως νομίζουσιν ὁ Leibniz καὶ ὁ Wolff, διότι ὑπάρχουσι καὶ σκοτειναὶ ἢ ἀμυδραὶ λογικαὶ ἐννοιαὶ, ὅπως καὶ παραστάσεις. Εἰς τοιαύτας λογικὰς ἐννοίας, ἀσχέτους πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, ἀσχολεῖται ἡ Μεταφυσικὴ καθορίζουσα ἀξιώματα ὠρισμένου περιεχομένου, ἅτινα διὰ τῆς Ὀντολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας τῆς νοήσεως ὑπάγονται εἰς ἓν καὶ μόνον γενικώτατον ἀξίωμα καθαρῶς νοούμενον (*perceptio purummenon*) ἀποτελοῦν μέτρον πάσης πραγματικῆς γνώσεως (*realität*). Τὸ γενικώτατον τοῦτο ἀξίωμα ἀπὸ θεωρητικῆς μὲν ἀπόψεως εἶναι ὁ θεός, ἀπὸ πρακτικῆς δὲ ἡ τελειότης. Ἰδεῶδες τῆς τελειότητος εἶναι ὁ θεός, ἡ βᾶσις τῆς γνώσεως καὶ τῆς πραγματικότητος, ἡ ἀρχὴ (*princip*) τῆς γενέσεως. Ἡ φύσις καὶ τὰ ἀντικείμενα, ὡς καὶ ἡ ζωὴ εἶναι περιορισμέναι ἐκδηλώσεις τῆς θείας πραγματικότητος, εἰς διαρκῆ ἀλληλεπίδρασιν διατελοῦσαι ὄχι ἀπλῶς διὰ φυσικῆς ἐπιδράσεως (*influxus physikus*), ἀλλὰ κατὰ θεϊαν οἰκονομίαν (*Malebrauche*). Ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μεταφερόντων τοὺς ἐρεθισμοὺς εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ὅπου «δι' ὑγρᾶς οὐσίας» εἰς τοὺς πόρους αὐτοῦ συντελεῖται ἡ φυσιολογικὴ αἰσθησις ἢ προκαλοῦσα τὴν παρουσίαν τῶν ἀντικειμένων καὶ χρονικῶν σχέσεων.

Διὰ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ἐπιδιώκεται ὁ χωρισμὸς τῆς Ἐμπειρικῆς γνώσεως (*a posteriori*) ἀπὸ τῆς καθαρῶς διανοητικῆς (*transcendental*—*a priori*). Ἡ πρώτη σχηματίζεται ἐκ κρίσεων συνθετικῶν μόνον, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν ἀνάγονται αἱ ἀναλυτικαὶ καθαρῶς *a priori* κρίσεις καὶ συνθετικαὶ *a priori*. Αἱ ἀναλυτικαὶ κρίσεις στηριζόμεναι εἰς τοὺς νόμους ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως παρουσιάζουσι τὸ κατηγορούμενον ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου καὶ ταυτοπλατῆς ἢ περιλαμβανόμενον εἰς αὐτὸ ὅπως π. χ. ἡ κρίσις: «Πάντα τὰ σώματα ἔχουσι διαστάσεις», εἰς τὴν ὁποίαν ἡ διάστασις ἀναφέρεται ὡς μέρος τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων παντὸς σώματος. Αἱ συνθετικαὶ *a posteriori* καὶ ἐμπειρικαὶ κρίσεις, ὅπως λ. χ. ἡ κρίσις, «Πάντα τὰ σώματα ἔχουσι βᾶρος» δὲν ἐξαρτῶσι πλήρως τὸ κατηγορούμενον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Ὑπάρχουσι κρίσεις συνθετικαὶ *a priori*, καθ' ἃς τὸ κατηγο-

ρούμενον αποτελεί κατ' ἀνάγκην οὐσιώδες γνωρίσμα τοῦ ὑποκειμένου καὶ συνθετικὰ a posteriori, εἰς τὰς ἡποίας τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τυχαῖα καὶ ἐξ ἐμπειρίας λαμβανόμενα γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμένου. Εἰς τὰς ἀναλυτικὰς κρίσεις, κατὰ Κάντιον, οὗτο τὸ κατηγορούμενον ἀποτελεῖ ἀνάλυσιν τοῦ ὑποκειμένου, δὲν ὑπάρχουσι προβλήματα, οὔτε δύναται νὰ ἀσχοληθῇ ἡ ἐπιστήμη σοβαρῶς εἰς τὴν ἀπόδειξιν λ. χ. ὅτι τὸ Α εἶναι Α. Τὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα περιορίζονται εἰς συνθετικὰς κρίσεις καὶ δὴ εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀναγκαίων a priori κρίσεων ἐξ ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως. Ἡ ἐμπειρία ἐξ ἐποπτείας (a u s c h a n u n g) ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστήμης. Ἡ χωρική καὶ ἡ χρονική συσχέτισις τῶν ἀντικειμένων διὰ γραμμῶν ἢ ἀριθμῶν καὶ διαδοχικῶν καταστάσεων, φέρει εἰς τὴν σκέψιν τοῦ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθῶσι κρίσεις σύνθετοι a priori, ἐπομένως εἰς τὴν ἐπὶ πραγματικῶν καὶ ἀναγκαίων γνώσεων στήριξιν τῆς Μαθηματικῆς ἐπιστήμης (Ἀριθμητικῆς καὶ Γεωμετρίας). Ἡ μαθηματικὴ δ' ἐπιστήμη διὰ τῶν ὑπολογισμῶν, συγκρίσεων καὶ τῆς καθαρῶς διανοητικῆς ἐπεξεργασίας, φέρει εἰς ἀσφαλῆ γνώσιν τῶν σχέσεων τοῦ χώρου, ἦτοι τοῦ τύπου τῆς ἔξωτερικῆς αἰσθήσεως, καὶ τοῦ χρόνου, ἦτοι τοῦ τύπου ἑστ' ὄν ὑποβάλλονται τὰ ἀντικείμενα κατὰ τὰς καταστάσεις αὐτῶν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐμμέσως ἔξωτερικῆς αἰσθήσεως (συνειδήσεως). Ὅπως διὰ τῶν σχέσεων τοῦ χώρου καὶ χρόνου καταλήγομεν εἰς μαθηματικὰς συνθέτους a priori κρίσεις, οὕτω καὶ διὰ συσχέτισεως τοῦ τρόπου καὶ τοῦ εἶδους τῶν ἀλληλεπιδράσεων τῶν ἀντικειμένων λαμβάνομεν γνώσιν τοῦ μεγέθους καὶ ποσοῦ, τῆς κινήσεως, τῆς ἀδρανείας τῶν σωμάτων ὡς ἀπολύτως ἀληθῶν a priori κρίσεων. Ἡ γενίκεσις δὲ τῆς τοιαύτης ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ἐπὶ τῶν φυσικῶν σωμάτων καὶ φαινομένων φέρει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ σχηματισμοῦ φυσικῆς ἐπιστήμης καθαρῆς καὶ ἀδιαφιλονεικίτου. Τοῦτο συμβαίνει ἑστ' ὅσον τὰς ἐξ ἐμπειρίας γνώσεις καὶ τὰ φαινόμενα ἐπεξεργαζόμεθα διανοητικῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων τύπων τῆς διανοίας. Οἱ τύποι οὗτοι ἀποτελοῦντες τὰς κεντρικὰς ἐννοίας ἐξ ὧν ὁρίζεται ἡ διανόησις καὶ τὸν τρόπον σχηματισμοῦ πάσης κρίσεως, εἶναι αἱ 12 κατηγορίαι, κατὰ ποσόν, ποιόν, ἀναφορὰν καὶ τρόπον, ἦτοι ἐνότης, πολλαπλότης, ὁλότης, σχέσις, ἀνήσις, καθορισμός, οὐσία, αἰτιότης, ἀλληλεπιδράσις, πιθανότης, ὑπαρξις, ἀναγκαιότης, ἐξ ὧν προκύπτουσι τὰ γενικὰ ἀξιώματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἦτοι τὸ ἀξίωμα ἐποπτείας (a u s c h a n u n g) (χρόνος, χώρος), ἀφαιρέσεως ἐξ αἰσθημάτων, ἀναλογισμῶν τῆς ἐμπειρίας καὶ αἱ γενικὰ ἀπαιτήσεις τῆς ἐμπειρικῆς σχέ-

ψεως. Ἡ θεωρία περὶ κατηγοριῶν καὶ ἡ ἔρευνα τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἀξιωματικῶν ἀναγεται, κατὰ Κάντιον, εἰς τὴν Μεταφυσικὴν Διὰ τὴν ψυχολογίαν δὲν ὑπάρχει θέσις, κατὰ Κάντιον. Ἐφ' ὅσον τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοιαύτης, ἢ συνειδήσεως, λόγω ἀσταθείας καὶ ἀνωμαλίας αὐτῶν, ἐφ' ὅσον αἱ θυμικαὶ κινήσεις, ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ υποβληθῶσιν εἰς ὑπολογισμὸν καὶ μέτρησιν, ἢ ψυχολογία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ προτέρας τῆς ἐμπειρίας γνώσεις (a priori), οὔτε ἐπομένως νὰ γίνῃ ἐπιστήμη. Αἱ διανοητικαὶ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ πνευματικαὶ λειτουργίαι δὲν ὑπάγονται παρὰ τοῦ Κάντιου εἰς τὴν ψυχολογίαν, διότι τότε καταργεῖται ἡ λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ. Ἀλλὰ καὶ καταργῶν, ἢ περιορίζων τὴν ψυχολογίαν εἰς τὴν ἀπλήν ἐμπειρίαν καὶ παρατήρησιν, δὲν παύει νὰ ψυχολογῇ καὶ ἀναπτύσῃ ψυχολογικὰς θεωρίας. Πῶς ἄλλως θὰ στηριχθῇ ἡ ἐπιστήμη τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν, τῶν ἠθικῶν καὶ τῶν αἰσθητικῶν σχέσεων, ἂν δὲν ὀρμηθῇ ἐκ τῆς ἐμπειρίας, ἢ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων; Εἰς τὴν δύναμιν τῆς προσλήψεως (receptivität) τῆς συνειδήσεως ἀποδίδει τὸν σχηματισμὸν παραστάσεων ἐξ ἐπιδράσεως διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἐνῶ εἰς τὴν διάνοιαν ἀναγράφει τὴν αὐθόρμητον παραγωγὴν νέων παραστάσεων δι' ἐπεξεργασίας τῶν πρώτων. Ἐπομένως ἐκ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν παραστάσεων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναχωρήσῃ, διότι «ἐννοιαί, σκέψεις καὶ ἰδέαι ἄνευ ἐποπτεῶν εἶναι κεναί», ὅπως καὶ «ἐποπτεῖαι ἄνευ ἐννοιῶν εἶναι τυφλαί». Πᾶσαι δὲ αἱ ἐποπτεῖαι ἀποδίδονται εἰς ἐπιδράσεις καὶ τάσεις (affektionen), ἐνῶ αἱ ἐννοιαὶ προέρχονται ἐκ λειτουργιῶν ἐσωτερικῶν (funktionen), αἱ ὁποῖαι πάλιν συνίστανται εἰς ἐνωτικὴν ἐνέργειαν ἐσωτερικὴν, κατατάξεως διαφόρων παραστάσεων ὑπὸ μίαν γενικὴν παράστασιν. Διὰ τοιαύτης λειτουργίας σχηματίζει ἡ διάνοσις κρίσεις ἀποτελούσας ἔμμεσον γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων. Εἶναι δ' ἡ λειτουργία αὕτη τῆς διανοήσεως (ἢ συνειδήσεως) αὐθόρμητος ἀποτελοῦσα τὴν βᾶσιν τριπλῆς τινὸς συνθέσεως, ἥτοι 1) συνδέσεως τῶν παραστάσεων καὶ ἐποπτεῶν ἢ αἰσθημάτων, 2) ἀναπλάσεως αὐτῶν διὰ τῆς μνήμης καὶ φαντασίας, καὶ 3) ἀναγνωρίσεως αὐτῶν εἰς τὰς ἐννοίας (Kr. d. r. Vernunft I Aufl. σελ. 97). Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τοῦ πολλαπλοῦ τῆς ἐποπτείας καὶ ἡ σύνδεσις αὐτοῦ εἰς ἐνότητα ἀποτελεῖ τὴν σύνθεσιν δι' ἀφαιρέσεως (apprehension). Ἄνευ ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὰς παραστάσεις χώρου καὶ χρόνου. Ἡ παραγωγικὴ σύνθεσις δυνάμει τῆς μνήμης καὶ φαντασίας ἀνήκει εἰς κανόνας ἐπίσης

α priori (πρότερον τῆς ἐμπειρίας) καὶ στηρίζεται εἰς ἐμπειρικοὺς ὄρους, ἀποτελοῦσα ἀντικείμενον ψυχολογικῆς παρατηρήσεως. Οὕτω κατὰ τὴν σύνθεσιν λ. χ. τῶν μερῶν μιᾶς γραμμῆς ἢ χρονικοῦ διαστήματος, ἐὰν λείπωσιν αἱ προηγούμεναι παραστάσεις καὶ ἰδέαι καὶ δὲν ἀναπαραχθῶσιν κατὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν σκέψιν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθῇ πλήρης παράστασις, οὔτε αὐταὶ αἱ βασικαὶ παραστάσεις τοῦ χρόνου καὶ χώρου νὰ προέλθωσιν. Αἱ τοιαῦται δὲ συνθέσεις πάλιν ἄνευ τῆς συνειδήσεως, ὅτι αὐτὸ τὸ ὅποιον αὐτὴν τὴν στιγμήν διανοοῦμεθα εἶναι αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὅποιον πρὸ ἡλίγου ἐσκέφθημεν, (ἦτοι ἄνευ ἀναγνωρίσεως τῶν παλαιῶν εἰς τὰς νέας παραστάσεις) θὰ ἦσαν ἀδύνατοι καὶ ἄνευ σημασίας. Ἡ ἐννοια εἶναι ἐκείνη ἢ ὅποια ἐνώσει εἰς μίαν παράστασιν ὅτι πολλαπλοῖν προήλθεν ἐξ ἐποπτείας καὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Κατὰ τὴν τοιαυτοτρόπως γινομένην γνώσιν τῶν πολλαπλῶν ἐπιδράσεων καὶ σχέσεων, ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἔχει συνειδῆσαι τῆς κατ' ἑαυτὴν τῆς ἰδίας αὐτῆς λειτουργίας, δι' ἧς σχηματίζει τὰς συνθέσεις. Πᾶσα σύνθεσις καὶ ἐνότης ἐν τῇ γνώσει προϋποθέτει καὶ ἐνότητα συνειδήσεως προηγούμενης πᾶσιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐποπτείας καὶ καθιστώσης δυνατὴν πᾶσαν παράστασιν ἀντικειμένων. Ἡ γὰρ καθαρὰ, ἀρχικὴ, ἀμετάβλητον καὶ πρωτότυπον αὐτὴν αὐτοσυνειδησίαν ὀνομάζει ὁ Κάντιος «*transcendentale apperception*» ἦτοι πέραν τοῦ αἰσθητοῦ καθαρῶς διανοητικὴν πρόσληψιν καὶ ἀφομοίωσιν κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν πρόσληψιν (*empirische apperception*) ἢ μεταβαλλομένην ἐμπειρικὴν αὐτοσυνειδησίαν ἐν τῷ θεήματι τῶν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ἐπεξεργαζομένων ἐσωτερικῶν φαινομένων. Ἡ διανοητικὴ δι' αὐτοσυνειδησίας πρόσληψις καὶ ἀφομοιώσις (*apperception*) εἶναι πρωτογενὴς σύνθεσις ἐνέργεια, ἐνῶ ἡ ἐμπειρικὴ αὐτοσυνειδησία ὑπόκειται εἰς ἀνάλυσιν προϋποθέτουσαν τὴν ἀρχικὴν καὶ πρωτογενῆ σύνθεσιν. Ἡ συνθετικὴ ἐνότης τῆς διανοητικῆς πρόσληψεως καὶ ἀφομοιώσεως ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατον σημεῖον ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται πᾶσα χρῆσις τῆς διανοήσεως. Εἰς τὴν συνθετικὴν αὐτὴν ἐνότητα στηρίζεται τὸ «*Ἐ γὰρ σκέπτομαι*», τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ συνοδεύη πᾶσας τὰς παραστάσεις. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐνότης ἢ ἀντικειμενικὴ τοῦ χώρου καὶ χρόνου εἶναι δυνατὴ διὰ συσχετίσεως τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐποπτεῶν πρὸς τὴν διανοητικὴν πρόσληψιν καὶ ἀφομοίωσιν (*apperception*), ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται ὁ σχηματισμὸς πάσης ἐμπειρίας καὶ ἡ πραγματικὴ γνώσις τῶν ἀντικειμένων κατ' ἑαυτῶν. Ἡ ἐμπειρία παρέχει αἰσθήματα, ἐποπτείας καὶ παραστάσεις. Τούτων ὅμως ἡ σύνθεσις εἰς ἐνότητα, κρίσις καὶ συλλογισμοὺς μόνον διὰ διανοητικῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας καὶ ἐπε-

ξεργασίας είναι δυνατή. Βάσιν και αξίωμα πάσης έποπτείας θεωρεί ο Kant έξωτερικὴν ποσότητα και μέγεθος. Η αρχή τῆς αφαιρέσεως (abstipation) εἰς τὰ αἰσθήματα και τὰς ἀντιλήψεις, στηρίζεται εἰς τὸ ὅτι πᾶν φαινόμενον ἀποτελοῦν περιεχόμενον αἰσθήματος ἐμπεριέχει ἔσωτερικὴν ποσότητα (ποιόν, τόνον), ἥτοι βαθμόν τινα πραγματικότητας. Αἱ οὕτω σχηματιζόμεναι ἀντιλήψεις συνδέονται, ἡ παράστασις δ' ἀναγκαίας τῶν ἀντιλήψεων συνδέσεως ἀποτελεῖ τὴν Ἐμπειρίαν. Ἐκ τοῦ ἀξιώματος τούτου προκύπτει ἡ ἐπίμονος θέσις τῆς οὐσίας, ἡ ὁποία παρὰ πᾶσαν ἀλλαγὴν τῶν φαινομένων ἐμμένει και τὸ ποσὸν αὐτῆς ἐν τῇ φύσει οὔτε αὐξάνει, οὔτε μειοῦται, και ἡ παράστασις τῆς χρονικῆς ἢ διαδοχικῆς σειρᾶς κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς σύνδεσις πασῶν τῶν μεταβολῶν και ἀλλαγῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου συνδέσεως αἰτίας και ἀποτελέσματος. Τὸ σύγχρονον και διαδοχικόν, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας εὐρίσκονται εἰς διαρκῆ ἀλληλεπίδρασιν, διότι ἐμπειρικῶς οὐδὲν ἄλλο αἰσθανόμεθα ἢ παριστάνομεν, εἰμὴ τὴν χωρικὴν (τόπον, ὄγκον, μορφήν) και τὴν χρονικὴν (διαδοχὴν καταστάσεων) κατάστασιν τῶν ἀντικειμένων. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν χαρακτηριστικὰ τῆς ἐμπειρικῆς σκέψεως εἶναι: 1) ὅτι πᾶν τὸ συμφωνοῦν πρὸς τοὺς τυπικοὺς ὄρους τῆς ἐμπειρίας (ἐποπτείας και ἔννοιῶν) εἶναι πιθανόν 2) ὅτι σχετίζεται πρὸς τοὺς ὕλικούς ὄρους τῆς Ἐμπειρίας (αἰσθησιν) εἶναι πραγματικὸν και 3) ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἡ σχέση πρὸς τὸ πραγματικὸν καθορίζεται συμφώνως πρὸς γενικοὺς κανόνας τῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἀναγκαῖον.

Αἱ ἔννοιαι προέρχονται ἢ ἐξ ἐμπειρίας διὰ συνδέσεως τῶν παραστάσεων, ἢ ἐκ διανοητικῆς λειτουργίας. Μόλονότι ὅμως γίνεται ἡ διάκρισις αὕτη, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διαιρῶμεν τὰ ἀντικείμενα εἰς αἰσθητικὰ ἢ φαινόμενα και εἰς ἀντικείμενα διανοητικὰ ἢ νοούμενα. Τοῦτο, διότι αἱ διανοητικαὶ ἔννοιαι δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσι μόνον εἰς ἀντικείμενα ἐξ ἐποπτείας και ἀντιλήψεων. Ἄνευ ἐποπτειῶν αἱ διανοητικαὶ ἔννοιαι εἶναι κεναὶ μὴ ἀντικειμενικαί, ἐνῶ ἐξ ἄλλου μὴ αἰσθητικὴν ἢ διανοητικὴν ἐποπτεῖαν δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος. Νοούμενον δυνάμεθα ἀρνητικῶς κατὰ τὴν σημασίαν νὰ παραδεχθῶμεν τι, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδομεν ἀντικειμενικότητα μὴ λαμβανομένην ἐξ αἰσθήματος και ἐποπτείας, σχηματιζομένην ὅμως διανοητικῶς.

Προκειμένου περὶ συναισθημάτων και βουλήσεως, ὁ Κάντιος δὲν ἀσχολεῖται μὲν λεπτομερῶς εἰς ταῦτα, ἐφ' ὅσον κριτικὴν τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως ἔχει πάντοτε ὑπ' ὄψιν του, ὁρμώμενος ὅμως ἐκ τῶν πράξεων και τῆς βουλήσεως και ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ

εδαρέστου, ἀγαθοῦ καὶ ὀραίου, ἀναπτύσσει τὰς αἰσθητικὰς αὐτοῦ θεωρίας εἰς τὴν «Κριτικὴν τῆς κριτικῆς δυνάμεως» (Kritik der Urteilkraft) καὶ τὰς περὶ ἠθικῆς τοιαύτας εἰς τὴν «Κριτικὴν τῆς πρακτικῆς διανοίας» (Kritik der praktischen Vernunft). Ἡ κριτικὴ τῆς ἐκτιμήσεως ἢ κριτικῆς δυνάμεως κατέχει μέσην τινὰ θέσιν μεταξὺ τῆς Κριτικῆς τῆς καθαρᾶς ἢ θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς διανοήσεως. Μεταξὺ γνώσεως καὶ διανοήσεως καὶ βουλήσεως ἀναγνωρίζει τὴν σημασίαν τοῦ συναισθήματος ἢ εὐαρεσκείας καὶ δυσαρεσκείας. Τοῦτο δύναται νὰ εἶναι, κατ' ἀνάγκην πρὸς τὰς βάσεις τῶν τάσεων καὶ τῆς βουλήσεως, ἥτοι τῶν ὕλικῶν ὁρμῶν καὶ τῶν διανοητικῶν τάσεων καὶ ἀρχῶν, ὕλικῆς φύσεως ἢ διανοητικῆς φύσεως. Συναισθήματα ὅμως ὕλικῆς φύσεως ὡς συμπύκνωτα πρὸς ὕλικὰς ὁρμὰς καὶ πρὸς αἰσθήματα ἢ φαινόμενα δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὡς τοιαῦτα, διότι μόνον δι' ἐπιδράσεως τῆς διανοητικῆς λειτουργίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐκδηλωθῶσιν. Ἡ διανοητικὴ δ' αὐτὴ λειτουργία ἐπὶ τῶν συναισθημάτων εἶναι αἰσθητικῆς φύσεως σχηματίζουσα πρωτοτύπου (a priori) κανόνια χαρακτηριζομένους διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἐκτιμήσεως, ἣν παραδέχεται ὡς ἰδιαιτέραν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οἰασδήποτε φύσεως καὶ ἂν εἶναι ἡ εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια ὑπόκειται εἰς τοιαύτην κριτικὴν ἐκτίμησιν ὑποβιάζουσαν τὸ ἐπὶ μέρος εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον εἰς γενικοὺς κανόνας, ἀρχὰς καὶ νόμους, οἱ ὅποιοι εἶναι, ἢ ὑποκειμενικῆς φύσεως τάσεις καὶ διαφέροντα —ἐπομένως αἰσθητικοί— ἢ ἀντικειμενικῆς φύσεως τάσεις τελεολογικαὶ καὶ σκοποί. Οἱ αἰσθητικοὶ κανόνες ἐπικρατοῦσι τοῦ εὐαρέστου, καλοῦ καὶ ὀραίου, οἱ δὲ τελεολογικοὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον εἰς τὰ συναισθήματα προκύπτει καὶ ἀνιλογοεῖ πρὸς τὰ αἰσθήματα, καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι ἔννοια, ὀραίων δὲ εἶναι πᾶσα εὐαρέσκεια ἄνευ διαφέροντος. Διαφέρον δὲ εἶναι εὐαρέσκεια συνδεδεμένη πρὸς τὴν παράστασιν τῆς ὑπάρξεως αἰσθήματος, συναισθήματος ἢ ἀντικειμένου. Ἡ περὶ συναισθημάτων ἀντίληψις τοῦ Καντίου ὑπενθυμίζει βεβαίως τὴν Πλατωνικὴν καὶ Ἀριστοτελικὴν θεωρίαν περὶ κατωτέρων καὶ περὶ διανοητικῶν συναισθημάτων, διότι καὶ ὁ Κάντιος τὴν διάνοησιν καὶ κρίσιν θέτει ὑπεράνω τῶν ὕλικῶν συναισθημάτων καὶ ὁρμῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως (διανοήσεως, κρίσεως) ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν ψυχικὸν φαινόμενον εἶναι δυνατόν νὰ ἐκδηλωθῇ.

Εἰς τὴν «Κριτικὴν τῆς πρακτικῆς διανοήσεως» ἀναγνωρίζει μεταξὺ τῶν ὕλικῶν τάσεων καὶ ὁρμῶν καὶ τῆς διανοητικῆς ἐπιδράσεως ὁρισμένους κανόνας κατευθύνοντας τὴν βούλησιν, ἢ ὅποια, καίτοι ἔχουσα τὰ χαρακτηριστικὰ τάσεως, ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διανοῆ-

σεως και ειναι δια τουτο αυτονομος ητοι καθοριζουσα αυτη εαυτην. Αι τάσεις εχουσιν υπ' εψιν σκοπους φεροντας προς την ευδαιμονιαν, ειναι δε επιθυμιαι η υποκειμενικαι βασεις της βουλησεως. Η διανοησις ομως κατα Καντιον καθοριζει και κανονιζει τας πραξεις δι' ωρισμένων κανόνων η αξιωμάτων (maximes) η υποκειμενικων αρχων της βουλησεως και πρακτικων νόμων βασιζομένων εις τον νουν, αλλά δεν εχει πλήρη επιβολην επί των ορμών και επιθυμιών. Δια τουτο ολοι οι πρακτικοι κανόνες, οι οποιοι προϋποθέτουσιν αντικείμενον (υλην) των επιθυμιών ως καθορισμόν της βουλησεως, ειναι εμπειρικης φύσεως και δεν αποδιδουσι πρακτικόν τινα νόμον (Kant d. pr. Vern § 2). Αι τοιαυται δ' εξ επιθυμιών πρακτικαι αρχαι ειναι εν τῷ συνόλω αυτών του αυτοῦ ειδους και ανάγονται εις την γενικην αρχην του εγωϊσμοῦ η της ατομικης ευδαιμονιας, η οποια, κατα Καντιον, ειναι «η συνειδησις των απολαύσεων της ζωης των συνοδευουσων αδιακόπως το διανοούμενον άτομον». Η εκ του εγωϊσμοῦ ούτω απορρέουσα βούλησις δεν ειναι αναγκαία βάσις, καθ' οσον ουχι το αντικείμενον η υλη, αλλά ο τρόπος και το ειδος της εκδηλώσεως αποτελοῦσιν ηθικην βάσιν. Ἄλλ' ο τρόπος και το ειδος των δια της βουλησεως εκπληρουμένων επιθυμιών σημαίνει διανοητικην επίδρασιν και λειτουργίαν, επομένως μόνον η συμφώνως προς τας διανοητικας αρχάς και τα αξιώματα πραγματοποιούμενη βούλησις εχει αξίαν. Ειναι δ' η τοιαυτη βούλησις ανεξάρτητος των φυσικων (φυσιολογικων) νόμων και των αισθητικων φαινομένων, εφ' οσον αυτη ως φρόνησις καθοριζει ταυτα, επομένως ελευθερα. Η ελευθερα βούλησις δε, την οποιαν εξυπηρετοῦσιν αι επιθυμιαι και αι τάσεις, μορφώνεται δια του ειδους και της αξιας μιᾶς αρχης γενικως ισχυούσης και σχηματιζομένης δια της φρονήσεως, προσταζούσης δε πάντοτε και κανονιζούσης τας πραξεις ημών, οπως λ. χ. η αρχή: «Πράττε ούτως, ώστε αι πραξεις σου να εκτιμῶνται ως γενικὸς νόμος». Η εκ της φρονήσεως λοιπόν απορρέουσα βούλησις σχηματίζει τας ηθικας αρχάς και ειναι δια τουτο αυτονομος, επιβάλλουσα ταυτας εις τον εγωϊσμόν του ατόμου και μετ' αυτών επιβάλλουσα το καθήκον, ητοι το πράττειν ο,τι αρμόζει. Το καθήκον στηρίζεται εις το συναίσθημα της εκτιμήσεως και εις το αυτοσυναίσθημα και την αγάπην. Ἐν τῇ εκτελέσει δε του καθήκοντος εκδηλοῦται η ελευθερία της βουλησεως ἀπὸ των ιδίων παθῶν και ορμών και η εκλογή των σκοπῶν και μέσων, ὧν ο τρόπος και το ειδος χαρακτηρίζουσι την ενεργοῦσαν προσωπικότητα. Ο ηθικὸς νόμος ομως ως αντίθεσις των υλικων ορμών και των ατομικων παθῶν επιβάλλεται εις πάντας και εκτιμᾶται παρὰ πάντων «ὅπως

ὁ πλήρης ἀστέρων οὐρανὸς» ἐν τῇ φύσει. Εἶναι ἐπομένως ὁ ἕτερος παράγων τῆς ζωῆς ὁ ἐκδηλούμενος διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἀδιαλείπτως καὶ ἄνευ τέρατος καὶ παρουσιαῶν τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀθάνατον μὲν, ἀλλ' ὄχι ὡς οὐσίαν, καθὼς παραδέχεται ἡ μεταφυσικὴ ψυχολογία, ἀλλ' ὡς λειτουργίαν.

Ἡ μεταφυσικὴ ψυχολογία (Psychologia rationalis) βασιζομένη εἰς τὴν ἀπλὴν συνείδησιν τοῦ οὗτω γιννώσκοντος ἑαυτὸ Ἐγώ, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ διὰ τοῦ μέσου τούτου ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία ἀπλή, ἄυλος, ὅτι ὡς διανοουμένη οὐσία εἶναι ἡ ἴδια ὡς πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὸ πρόσσωπον, ὅτι τέλος διατελεῖ ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα καὶ λόγῳ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῆς εἶναι ἀθάνατος. Τὰ συμπερίσματα ὅμως ταῦτα, κατὰ Κάντιον, χρησιμοποιοῦσιν ἐσφαλμένως τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας. Αὕτη προϋποθέτει ἐποικτεσίαν (αἴσθημα) καὶ μόνον ὡς ἀντικειμενικὸν φαινόμενον ἰσχύει διὰ τὸ ἔγώ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνεξίτητον τῆς ἐμπειρίας. Τὸ ὅτι ἔγώ, ὅστις διανοοῦμαι καὶ ἐν τῷ διανοεῖσθαι κατέχω πάντοτε θέσιν ὡς ὑποκείμενον, ἢ ὡς τι μὴ ἀποτελοῦν ἀπλῶς κατηγορούμενον εἰς τὸ διανόημα, ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὴν καὶ ταυτώσημον κρίσιν, εἶναι φανερόν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἔγώ ὡς ἀντικείμενον ἀποτελῶ ἀνθύποστατόν τι ὄν ἢ οὐσίαν. Ἐπίσης εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ διανοεῖσθαι ἐνυπάρχει ἤδη τὸ προσλαμβάνον καὶ ἀφομοιοῦν ἔγώ ὡς λογικῶς ἀπλοῦν ὑποκείμενον (τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἀναλυτικὴν κρίσιν), τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ διανοούμενον ἔγώ ἀποτελεῖ ἀπλὴν οὐσίαν, ὅποτε θὰ εἴχομεν σύνθετον κρίσιν. Ἡ ταυτότης ἐμοῦ καθ' ὅλην τὴν ποικιλίαν καὶ πολλαπλότητητα τῶν ἐπιδρώντων φαινομένων, τῆς ὁποίας διατελῶ ἐν συνειδήσει, ἀποτελεῖ ἀναλυτικὴν κρίσιν, ἣτοι περιλαμβάνουσιν τὸ κατηγορούμενον εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἐξίγεται ἡ ταυτότης διανοουμένης τινὸς οὐσίας καθ' ὅλην τὴν παραλλαγὴν τῶν καταστάσεων. Τὸ ὅτι τέλος ἡ διαίκρισις τῆς υπάρξεως ἐμοῦ ὡς διανοουμένου ὄντος ἀπὸ ἕτερα ἀντικείμενα ἐκτὸς ἐμοῦ (εἰς τὰ ὁποῖα συγκαταλέγεται καὶ τὸ σῶμα μου) ἀποτελεῖ ἀναλυτικὴν κρίσιν εἶναι κατάδηλον, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶ ἑμαυτὸν ὑπάρχοντα ἄνευ ἀντικειμένων καὶ σώματος ὡς ἀπλὴν οὐσίαν αὐτοσυνείδητον. Τὸ διαλεκτικὸν τοῦτο φαινόμενον ἐν τῇ μεταφυσικῇ ψυχολογίᾳ προέρχεται λοιπόν, κατὰ Κάντιον, ἐκ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς πιθανότητος ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ἐμπειρίας, δι' ἧς παντοῦ εὐρίσκομεν τὴν ἔννοιαν διανοουμένου ὄντος, καὶ τῆς πιθανότητος χωριστῆς υπάρξεως ἐμοῦ ὡς διανοουμένης οὐσίας. Πράγματι ὅμως τοῦτο δὲν συμβαίνει. Ἡ περὶ οὐσίας ψυχῆς θεωρία εἶναι ἐσφαλμένη ἐφ' ὅσον διὰ σχηματισμοῦ συνθέτου κρίσεως ἐκ τῆς παρα-

στάσεως ἢ συνειδήσεως τοῦ ἐγώ, προκύπτει ἐξ ἐμπειρίας διὰ τῶν ὄρων «Ἐγὼ σκέπτομαι» καὶ «Ἐγὼ βούλομαι». Ὅπως ἡ σχηματιζομένη ἐμπειρία καὶ αἱ διανοητικαὶ λειτουργίαι φανερώουσιν, ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τι τὸ κατέχον περιεχόμενα, ἀλλὰ ἐνέργεια διατάσσουσα, συνδέουσα καὶ χωρίζουσα ἢ διακρίνουσα, εὐρίσκουσα ὁμοιότητας καὶ ἀνομοιότητας, ὑπὸ ἐνότητα προσλήψεως καὶ ἀφομοιώσεως. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα τῆς συνειδήσεως κυρίως, ἀναφέρει ὁ Κάντιος εἰς τὴν διανόησιν καὶ τὸν νοῦν. Τὴν συνείδησιν λαμβάνει πάντοτε ὡς ἐσωτερικὴν αἴσθησιν τῶν παραστάσεων καὶ συναισθημάτων ὑποβαλλομένην εἰς τὰς διανοητικὰς λειτουργίας. Ἐπειδὴ δ' αὐταί, κατ' αὐτὸν παρουσιάζουσιν αὐτενέργειαν, ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ὕλικῶν ἀντικειμένων, γενικότητα καὶ ἀναγκαιότητα εἰς τὴν γνῶσιν, ἔχουσι διὰ τοῦτο μόνον αὐταὶ σχέσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ κριτικῆς ὁδοῦ καὶ ὄχι δογματικῆς (μεταφυσικῆς), ἢ ἐμπειρικῆς, ἀποκτωμένην. Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀληθείας, ἢ φιλοσοφία ἐπομένως, ἔχει ὑπ' ἑαυτὴν τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας ἐν τῇ σχηματιζομένῃ ἐμπειρίᾳ (σύνθετα κρίσεις a priori). Δὲν εἶναι δυνατόν λοιπὸν νὰ εἶναι ἀπλή παρακολούθησις τῆς ἐμπειρίας καὶ ψυχολογία. Ἡ λογικὴ δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ψυχολογίας ἢ ὅποια περιορίζεται παρὰ τοῦ Καντίου εἰς τὰ κατὰ τὴν γένεσιν καὶ τὰς σχέσεις τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν φαινομένων. Ἡ φιλοσοφία ὅμως δὲν ἐρωτᾷ πῶς καὶ πόθεν προέρχεται ἡ ἐμπειρία, ἀλλὰ τι ἀληθὲς ἐνυπάρχει εἰς αὐτήν. Οὕτω καθορίζων τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας ὡς καθαρῶς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διότι τὴν περιορίζει εἰς τὰ ψυχικὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα (αἰσθάνεσθαι, ἐπιθυμεῖν, συναισθάνεσθαι) καὶ ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ, λέγει, τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν ὑπόκεινται εἰς μέτρησιν καὶ ὑπολογισμόν, διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ σχηματισθῶσι κρίσεις σύνθετοι a priori περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἐπομένως καὶ ἡ ψυχολογία εἶναι καταδικασμένη νὰ μὴ γίνῃ ποτὲ ἐπιστήμη! Συνέβη ὅμως τὸ ἀντίθετον, διότι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, διὰ τοῦ Weber, Fechner, Herbart καὶ τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας τοῦ Wundt καὶ ὁ ὑπολογισμὸς καὶ ἡ μέτρησις διὰ τοῦ πειράματος ἐφημερόσθησαν εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, καὶ ἡ ψυχολογία ὄχι μόνον δὲν ὑπέστη τὴν καταδίκην τοῦ Καντίου, ἀλλὰ καὶ ἐπηρέασε σπουδαιότατα τὴν φιλοσοφίαν ἀποδείξασα διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς ἐξελλξεως ἐν τῇ ζωῇ, ὅτι καὶ αἱ ἀλήθειαι καὶ ἡ φιλοσοφία ἂν καὶ κατὰ λογικοὺς τύπους ὁμοιομορφῶς πάντοτε σχηματίζονται, ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ ὅμως ἀκολουθοῦσι τὸν ὁδὸν τῆς ἐξελλξεως καὶ τὰς ἐκ τούτων σχηματιζόμενας ἀντιλήψεις περὶ κόσμου

καὶ ζωῆς, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰς κατόπιν νεωτέρας φιλοσοφικὰς, ἠθικὰς καὶ αἰσθητικὰς θεωρίας.

Μόλα ταῦτα ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁ Κάντιος διὰ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας ἔσωσε τὴν ἐπιστήμην ἀπαλλάξας αὐτὴν ἀπὸ τὰς ἐμπειρικὰς καὶ πρακτικὰς τάσεις καὶ ἀπὸ τὸν ἄκρατον καὶ μεταφυσικὸν ψυχολογισμὸν τῆς ἐποχῆς του, καθορίσας τὰ ὅρια τῆς φιλοσοφίας, τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν.

γ. Ὡς ὁπαδοὶ καὶ οἱ ἀντίθετοι τοῦ Καντίου ἐν ἄρξει πρὸς τὴν ψυχολογίαν.

Ἐκ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Καντίου ὁ Reinhold (1789 Versuch einer theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens) ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ Κάντιος κατὰ τὴν κριτικὴν τῆς διανοήσεως στηρίζεται εἰς τὴν ἐγνωτὴν τῆς παραστάσεως, ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσῃ σαφέστερον τὸ φαινόμενον τῆς παραστάσεως, υποθέτων ὅτι διὰ τούτου θὰ ἔλκε καὶ τὸ πρόβλημα τῆς συνειδήσεως. Οὗτω δὲ σχηματίζεται νέα σειρά ἐννοιῶν σπουδαίαν ὅπωςδήποτε σημασίαν ἔχουσῶν διὰ τὴν ψυχολογίαν. Κύριον σημεῖον τῆς ἐρεῦνης τοῦ Reinhold ἀποτελεῖ ἡ θεμελιώδης βῆσις τῆς συνειδήσεως. Ἐν ταύτῃ, κατὰ τὸν Reinhold, ἔχομεν ἓν ὑποκείμενον, ἓν ἀντικείμενον καὶ μεταξὺ τούτων τὴν ἐνέργειαν τοῦ σχηματίζειν παραστάσεις. Μὲ τὰ παριστανόμενα ἀντικείμενα καὶ μὲ τὸ παριστᾶνον ὑποκείμενον, ὡς ἀπλῶν ἐξωτερικῶν προὑποθέσεων τῆς δυνάμεως τοῦ παριστάνειν δὲν ἔχει νὰ ἀσχοληθῇ ἡ ψυχολογία, διότι ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν παράστασιν, δηλαδὴ δι' ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐκδηλοῦται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ὡς ἄμεσος ἐπίδρασις τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἐποπτεῖσθαι, κατιανοεῖν καὶ διανοεῖσθαι. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὸ περιεχόμενον ἐκίστης παραστάσεως ἐνυπάρχει ἡ σχέση πρὸς ἀντικείμενόν τι, ὅσον καὶ πρὸς ἓν ἐγώ, ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἐνσυνείδητός τις ἀντικείμενον τινός, ἐφ' ὅσον γίνεται λόγος περὶ συνειδήσεως, κατ' ἀνάγκην τὸ τε παριστᾶνον ὑποκείμενον καὶ τὸ παριστανόμενον ἀντικείμενον λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἐνσυνείδητον παράστασιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ παράστασις ἐμφανίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς περιεχόμενον ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τύπος καὶ εἶδος ἀναφερόμενος εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἄν ὅμως ἀντὶ περιεχομένου ἔξ ἀντικειμένων λάβωμεν αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον ὡς περιεχόμενον παραστάσεως, τότε περιεχόμενον καὶ εἶδος αὐτῆς συμπίπτουσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον ὡς πρὸς παριστᾶνον καὶ παριστανόμενον. Ἡ τοιαύτη δ' ὑποκειμενικὴ παράστασις εἶναι ἡ σαφὴς συνείδησις, ἧται ἡ αὐτοσυνει-